

पंचधात्वमेव विवर्णोति तस्येत्यादिना ॥ ११ ॥ इंद्रियार्थानां शब्दादीनां ज्ञानानि ज्ञानकरणानि ॥ १२ ॥ पंच इंद्रियाणि पंच सुखादिषु पंच धादर्शनादिक्रियारूपेण वर्तमानानेता नृगुणानेव उपपत्त्या युक्त्या विद्धि अयमर्थः प्रकाश्यप्रकाशयोर्गंधघ्राणयोः पार्थिवत्वमेव एकजातीयत्वावगमाद्विषयपंचकप्रकाशमनः पंच भूतात्मकं तत्त्ववर्त्तको विज्ञानमयो पिता दृश एव तस्यैव पूर्वापरीभावो दर्शनादिक्रिया अतः द्रष्टृदर्शन दृश्यानां त्रयाणामपि गुणात्मत्वमुपपन्नमिति ॥ १३ ॥ रूपमिति तद्गुणाः उपलब्धुर्विज्ञानमयस्य गुणाः पंच धाभूतेन तेनैवोपलब्ध्वा उपलभ्यते इंद्रियैः करणैः ॥ १४ ॥ उपलब्धुः स्वरूपमाह रूपमितिसार्धत्रयेण मनः सहितानींद्रियाणीति ज्ञेयं क्षेत्रज्ञो विज्ञानात्मा क्षेत्रचक्षश्चतयोः समाहारः अथवा क्षेत्रयुक्तो ज्ञः क्षेत्रज्ञः बुद्धिर्विशिष्टश्चेतन इत्यर्थः ॥ १५ ॥ क्षेत्रात् क्षेत्रज्ञं विविनक्ति चित्तमिति ॥ १६ ॥ चित्तादीनंतः क

तस्य भूमिमयो देहः श्रोत्रमाकाशसंभवं ॥ सूर्याच्चक्षुरसुर्वायोरद्भ्यस्तुखलुशोणितं ॥ १७ ॥ चक्षुषीनासिकाकर्णौ त्वक्जिह्वेति च पंचमी ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थानां ज्ञानानि कवयो विदुः ॥ १८ ॥ दर्शनं श्रवणं घ्राणं स्पर्शनं रसनं तथा ॥ उपपत्त्या गुणान्विद्धि पंच पंच सु पंच धा ॥ १९ ॥ रूपं गंधोरसः स्पर्शः शब्दश्चैवाथ तद्गुणाः ॥ इंद्रियैरुपलभ्यंते पंच धा पंच पंच भिः ॥ २० ॥ रूपं गंधं रसं स्पर्शं शब्दं चैवाथ तद्गुणान् ॥ इंद्रियाणि न बुध्यंते क्षेत्रज्ञस्तैस्तु बुध्यते ॥ २१ ॥ चित्तमिंद्रियसंघातात् परं तस्मात् परं मनः ॥ मनसस्तु परा बुद्धिः क्षेत्रज्ञो बुद्धितः परः ॥ २२ ॥ पूर्वचेतयते जंतुरिंद्रियैर्विषयान् पृथक् ॥ विचार्य मनसा पश्चादथ बुद्ध्या व्यवस्यति ॥ इंद्रियैरुपलब्ध्वार्थान् बुद्धिमांस्तु व्यवस्यति ॥ २३ ॥ चित्तमिंद्रियसंघातं मनो बुद्धिस्तथाष्टमी ॥ अष्टौ ज्ञानेन्द्रियाण्यादुरेतान्यध्यात्मचितकाः ॥ २४ ॥ पाणिपादं च पायुश्च मेहनं पंचमं मुखं ॥ इति संशब्धमानानि शृणुकर्मेन्द्रियाण्यपि ॥ २५ ॥ जल्पनाभ्यवहारार्थं मुखमिंद्रियमुच्यते ॥ गमनेंद्रियं तथा पादौ कर्मणः करणे करौ ॥ २६ ॥ पायूपस्थं विसर्गार्थमिंद्रियेतुल्यकर्मणी ॥ विसर्गं च पुरीषस्य विसर्गं चापिकामिके ॥ २७ ॥ बलं षष्ठं षडेता निवाचा सम्यग्यथामम ॥ ज्ञानचेष्टेन्द्रियगुणाः सर्वेषां शब्दिता मया ॥ २८ ॥

रणवृत्तिभेदान्व्याचष्टे पूर्वमिति चेतयते जानाति सामान्यत इदमिति ज्ञानमनवधृतविशेषं चित्तमिति पृथगितिकोटिद्वयमुपन्यस्य यद्विचारात्मकं ज्ञानमिदं वा इदं वेति तन्मनो व्यवस्यति निश्चिनोति यया सा वृत्तिर्बुद्धिः यद्विद्यैरर्थान्व्यवस्यति स उपलब्ध्वा बुद्धिमान् बुध्युपहितः ॥ २९ ॥ इंद्रियसंघातं श्रोत्रादिपंचकं एतेन बुद्धेरिंद्रियत्वादुपलब्धाततोऽपि निष्कटोऽनुपाधिचिन्मात्रस्वरूपः क्षेत्रज्ञो दर्शितो भवति ॥ ३० ॥ मेहनं शिश्नं मुखं वागिंद्रियं अदनसाधनं च ॥ ३१ ॥ एतेषां विषयानाह जल्पनेति ॥ ३२ ॥ पायूपस्थमिति पूर्वार्धस्योत्तरार्धव्याख्यानं ॥ ३३ ॥ बलमिति पंचवृत्तिः प्राणः यथाममतथा सर्वेषां एतानि षट् इति मया वाचा उक्तानीति शेषः चेष्टा कर्म यथा गमं संशब्दितो मया इति पाठोऽर्थः तेन सामान्या करणवृत्तिः प्राणाद्यावायवः पंचेति सांख्यानां संमतः प्राणस्येन्द्रियानतिरेकपक्षः परास्तः निर्विशेषं सामान्यमिति न्यायेन सुषुप्तौ सर्वेन्द्रियोपरमे प्राणानुपलंभापत्तेः तुल्यन्यायेन तथा मनसोऽप्यनिंद्रियत्वापत्तेः ॥ ३४ ॥